

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2017 йил 12-сентябрдаги 72-сессиясида сўзлаган нуткидан.
2. ПФ-6255-сонли «2021 – 2026 йилларга мўлжалланган экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Президент Фармони.
3. Ильин В.М., Собиржонов И.Г. Диний ақидапарастлик, экстремизм ва терроризмни олдини олиш ҳамда унга қарши курашишда халқаро ҳамкорлик. "Экономика и социум" №11(102)-2 2022. – Б. 397-405.
4. Грачев А.С. Политический экстримизм.- Москва, Мқсль, 1996.
5. Жаринов В. Терроризм и террористы . – Минск, Харвест, 1999.

СОВЕТ МАФКУРАСИНING СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДАГИ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИГА ТАЪСИРИ

Ҳотамов Абдувоҳид Бобохонович,
Сурхондарё вилояти ИИБ ходими, Илмий изланувчи.

Аннотация: Мақолада XX асрнинг 60-80 йилларида Совет мафкурасининг Сурхондарё вилоятидаги таълим жараёнларига таъсири ёритилган. Бу даврда олий ва ўрта махсус таълимнинг замон талабларига жавоб бермаганлиги, таълим жараёнининг мафкуралашганлиги, унда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишдаги жаҳон тажрибаси ҳисобга олинмаганлиги аён бўлади.

Калит сўзлар: Халқ университетлари, мактабгача тарбия муассасалари, техникум, педагогика билим юртлари, совет мафкураси.

Аннотация: В статье описывается влияние советской идеологии на образовательные процессы в Сурхандарьинской области в 60-80-е годы XX века. В этот период становится очевидным, что высшее и среднее специальное образование не отвечало требованиям времени, что учебный процесс носил идеологический характер, не учитывался мировой опыт организации сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: Народные университеты, дошкольные образовательные учреждения, техникумы, педагогические учебные заведения, советская идеология.

Abstract: The article describes the influence of Soviet ideology on educational processes in the Surkhandarya region in the 60s-80s of the 20th century. During this period, it becomes clear that higher and secondary special education did not meet the requirements of the time, that the educational process was ideological, and that the world experience in organizing agricultural production was not taken into account.

Key words: People's universities, pre-school education institutions, technical schools, educational institutes of pedagogy, Soviet ideology.

Мамлакатимизда халқ университетлари 1958 йилдан эътиборан ташкил этила бошланди. Маданий-оқартув ишининг турлича янги формаларининг вужудга келиши ва ривожланиши шу давр билан боғлиқдир. Ана шу маданий-оқартув иши формаларининг аксарияти, хусусан халқ маданият университетлари жамоатчилиги асосида ишлаган эди.

Ўтган асрнинг 70-йилларда СССРда 9 миллиондан зиёд кишини бирлаштирган 35 мингдан кўпроқ халқ университети мавжуд эди. Бу рақамлар халқ университетлари меҳнаткашлар орасида катта эътибор қозонганлигининг ёрқин далилидир.

Бундай университетларда олимлар, маданият арбоблари, халқ хўжалик мутахассислари дарс берарди. Мазкур даврда халқ университетлари илмий билимларни пропаганда қилиш, тингловчиларда марксча-ленинча дунёқарашни шакллантиришда етакчи ўринни эгаллади.

КПСС Марказий Комитетининг 1968 йил 8 октябрда эълон қилинган «Халқ университетлари ишини яхшилаш тўғрисида»ги қарорида халқ университетларининг мақсад ва вазифалари белгилаб берилган. Шунингдек, партиянинг съездлари қарорларида ҳам халқ университетлари шохобчаларини янада кенгайтириш вазифаси илгари сурилди.

1973 йилда СССР Олий Совети сессияси иттифокдош республикалар халқ маорифи тўғрисидаги Қонунга халқ университетлари ҳақидаги Низомни киритишни тасдиқлади. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ва республика Министрлар Совети КПСС Марказий Комитетининг халқ университетлари фаолиятини яхшилаш тўғрисидаги кўрсатмаларини бажара бориб, ана шу актуал проблеманинг ҳал этилишига катта аҳамият берди.

XX асрнинг 70-йилларда республикада билимнинг 35 турига оид 2 мингдан зиёд халқ университети фаолият кўрсатиб уларда 240 мингдан кўп тингловчи мавжуд эди. Шунингдек, 28 минг тингловчини бирлаштирган 287 маданият университети кенг меҳнаткашлар оммасига хизмат қилди. Ўнинчи беш йиллик охирига бориб халқ университетлари деярли 1,5 баравар кўпаяди. Шу даврда 18 мингдан зиёд ўқитувчи, шу жумладан 1200 фан доктори ва кандидати ишлаган[15]. Маданият, адабиёт ва санъат арбоблари, меҳнат коллективларининг энг яхши вакиллари, уруш ва меҳнат ветеранлари, партия ва совет ходимлари халқ университетларида ишлашни ўзи учун шарафли иш, деб ҳисоблаганлар.

1966 йил 10 январда Ўзбекистон КП Марказий Қўмитасининг йиғилишида

мактабгача тарбия муассасалари ишини янада яхшилаш, жамоа ва давлат хўжаликларида болалар боғчалари, яслилари ташкил этиш масалалари кўрилиб, чора-тадбирлар белгиланди. Республиканинг барча вилоятларида, шу жумладан, Сурхондарё вилоятидаги қишлоқ жойларида мактабгача тарбия муассасалари учун махсус маълумотли тарбиячилар тайёрлаш долзарб вазифа сифатида кун тартибига қўйилди.

Натижада, Ўз ССР Министрлар Кенгашининг 1966 йил 22 январдаги 5-сонли ва Ўзбекистон КП Марказий Қўмитасининг 1966 йил 5 апрель қарори билан Қарши шаҳрида мактабгача тарбия педагогика билим юрти ташкил этилди ва унга Зебунисо номи берилди[12].

Қарши педагогика билим юрти нафақат Қашқадарё вилоятида, балки Ўзбекистондаги ўрта махсус маълумотли ўқитувчи ва тарбиячилар тайёрловчи тўнғич илм масканларидан бири ҳисобланар эди[2;53]. Қарши педагогика билим юрти 1960 йилда Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларининг қўшилиши муносабати билан Сурхондарё педагогика билим юртига айлантирилди.

1967 йилда Ўзбекистон ССР Халқ таълими вазирлигининг буйруғига биноан, Термиз жисмоний тарбия билим юрти ташкил этилди[1;3]. Билим юрти моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, тажрибали ўқитувчи кадрлар билан таъминлаш, таълим-тарбия ишлари савиясини ошириш соҳасида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Шу билан бирга, билим юрти ривожланишида маълум қийинчиликлар юзага келди.

Аксарият билим даргоҳларида бўлгани каби бу ерда ҳам ўқув жараёни дастлаб мослаштирилмаган бинода ташкил қилинди. 1967-1968 ўқув йилларида қабул қилинган 190 нафар талаба машғулотларни аввал бошда Термиз шаҳридаги М.Горький номли маданият ва истироҳат боғида ўтказдилар[9]. Назарий машғулотлар эса Термиздаги кўп қаватли мослаштирилган уйда олиб борилди[10]. 1970 йилда Термиз жисмоний тарбия билим юрти янада

такомиллаштириш мақсадида у техникумга айлантирилди. Натижада техникумнинг ўқув техника базаси янада мустаҳкамланди. 1970-1979 йилларда Термиз жисмоний тарбия техникумида 12 нафар спорт устаси, 89 нафар спорт усталигига номзод, 174 нафар биринчи даражали, 4000 нафардан зиёд оммавий спорт даражалари бўйича мутахассислар тайёрланди[11].

1979 йилда Термиз жисмоний тарбия техникуми педагогика билим юртига айлантирилди[3;605]. Шундан сўнг бу ерда жисмоний тарбия ўқитувчилари, маҳоратли спортчилар билан бир қаторда бошланғич синф ўқитувчилари, мактабгача тарбия муассасаларига мураббийлар тайёрлаш ҳам кенг йўлга қўйилди.

Пахтачилик хўжаликларида колхозларнинг даромади ҳисобидан стадионларни қуриш, спортчиларга шарт-шароит яратиш масаласидаги сиёсат мунтазам назоратга олинган бўлса-да, уни давлат томонидан моддий-маънавий қўллаб-қувватлаш амалда тўлиқ ўз исботини топмади. Бироқ, иқтисоди бақувват колхозлар ўз имкониятларидан келиб чиқиб, спорт мусобақаларига эътибор қаратдилар. Жумладан, Узун туманидаги Сталин номли ва «Янги рўзғор 2» колхозларининг стадионида вилоят биринчилиги учун футбол мусобақалари ўтказилди. Унда вилоятдаги 8 та кучли команда иштирок этди.

«Янги рўзғор» колхозининг стадионида футбол ва югуриш мусобақалари ташкил этилди. Колхоз қошидаги «Пахтакор» спорт жамияти 300 та колхоз ёшларини ўзида бирлаштирди. Колхозда 4 та спорт мотоцикли ва 50 та велосипед спортчиларга тақдим этилди. 1951 йилда вилоятдаги 24 та колхозда, жумладан, Жарқўрғон туманидаги «Меҳнатобод» ва «Социализм», Сариосиё туманидаги бир қанча колхозларда, Денов туманидаги Сталин номли колхозда, Термиз туманидаги «Ленин» номли колхозда стадионлар қуриб ишга туширилди[14].

Шу билан бирга, вилоятда болалар боғчаларини мутахассислар билан

таъминлаш мақсадида Ангор ва Денов туманларида педагогика билим юртлари очилди. Республика ҳукумати, вилоят ва туман совет ва партия ташкилотларининг саъй-ҳаракатлари билан вилоятда мактабгача таълим муассасаларининг иши тобора такомиллашиб борди. 1971-1975 йилларда 12,5 минг, 1976-1980 йилларда 14,4 минг, 1981-1985 йилларда 12,3 минг ўринга мўлжалланган болалар боғчалари ва яслилари ишга туширилди.

Шунга яраша, уларда тарбияланувчи болалар сони ҳам кўпайиб, 1960 йилда 9,7 минг, 1975 йилда 22,3 минг, 1980 йилда 73,1 мингга етди[4]. Аммо вилоят колхозларида ёш болаларни мактабгача таълим муассасалари билан қамраб олиш даражаси барибир етарлича эмас эди. Чунончи, 1965 йилда колхозларда жами 410 ўрин, 1970 йилда 255 ўрин, 1975 йилда 1760 ўрин, 1976 йилда эса 1180 ўринли болалар боғчалари ташкил этилиши бунга далилдир[5].

Пахтачилик билан шуғулланувчи хўжаликларнинг мутахассисларга бўлган талабини қондириш бутун Ўзбекистонда бўлгани каби Сурхон воҳасида ҳам энг катта муаммолардан бирига айланган эди. Қолаверса, барча мутахассислар ўқиши лозим бўлган мактабларнинг моддий-техник таъминоти, малакали ва олий маълумотли педагогик кадрларнинг етишмовчилиги сезилиб турар эди. Бу муаммо шаҳарлар, туманлар ва вилоят раҳбариятининг диққат-марказида турди.

1920-1970 йилларда Ўзбекистон ўз ички имкониятлари ҳисобидан кишлоқ мактабларини мутахассислар билан таъминлаш имкониятига эга эмас эди. Шунинг учун республика раҳбарияти иттифоқ ҳукуматидан кадрлар жўнатишни сўраб тез-тез мурожаат қилар, бунга жавобан СССР нинг марказий қисмидан турли даражадаги мутахассислар юборилар эди. Лекин, марказ томонидан мутахассисларни ажратиш мақбул характерга эга эмас эди. Шунинг учун республика ҳукумати ички имкониятларни ишга солиб, мактаблар фаолиятини такомиллаштиришга эътибор қилди.

Ўзбекистон ССР ташкил топган вақтда мактабларнинг деярли ҳаммаси ҳашар йўли билан қурилган, етарли жиҳозлар билан таъминланмаган эди. Кейинчалик, етти йиллик мажбурий таълим жорий этилиши муносабати билан шаҳар ва қишлоқларда махсус лойиҳалар асосида мактаб биноларини қуриш бошланди.

Аҳолининг кўпайиши билан вилоятдаги мактабларнинг сони ҳам ортиб борди (19 жадвалга қаранг). 1971-1975 йилларда 174 та, 1976-1980 йилларда 85 та, 1981-1985 йилларда 90 та мактаб ишга туширилди. Колхозлар томонидан 1965 йилда 21 та, 1975 йилда 6 та мактаб қурилиб ишга туширилди. 1985/86 ўқув йилида вилоятда 661 та мактаб бўлиб, уларда 296, 1 минг нафар ўқувчиси бор эди[6].

Шу билан бирга мактабларнинг қурилиши аҳолининг кўпайиш даражасига мувофиқ равишда олиб борилмади. Мактабларнинг асосий қисми икки, ҳатто уч сменада ўқишни олиб борди. Кўпчилик мактабларда марказий иситиш тизими мавжуд эмас эди. Тоза ичимлик суви билан таъминлаш даражаси паст эди. Ачинарли томони пахта якка ҳукмронлиги даврида Сурхондарё шаҳар ва қишлоқ мактаблари мавсум вақтида тўлиғича пахта теримига сафарбар этилар, мактабларда фақат бошланғич синфларгина қолар эди.

Мавсум авжига олганида улар ҳам далага чиқарилар ва давлат томонидан белгилаб берилган нормани бажаришга мажбур эдилар. Таълимга нисбатан бундай муносабат ўқувчиларнинг билим савиясининг тушиб кетиши ва мактаб ишларининг орқага кетишига сабаб бўлди. Табиийки, бу ҳолат мактабларни ўқитувчилар билан таъминлашда муаммоларни келтириб чиқарди. Мактабларда олий маълумотли ўқитувчилар етишмас, айниқса, физика, химия ва биология фанларининг ўқитилиши жуда қониқарсиз аҳволда эди. Бу фанлардан ўқитувчиларнинг етишмаслиги сурункали давом этди. Ўқитувчиларнинг ўз мутахассисликларидан ташқари фанларни ўқитиши одатий ҳолга айланди.

Сурхондарё вилоятида ўқитувчи кадрларнинг етишмовчилиги республика ҳукуматининг доимий диққат марказида турди. Республиканинг чекка ва узоқ ўлкаси бўлмиш Сурхондарёда халқ маорифи учун мутахассис кадрларга бўлган эҳтиёжини ҳисобга олиб СССР Министрлар Кенгашининг 1953 йил 25 декабрдаги № 16646-Р Фармойиши ва Ўзбекистон ССР Министрлар Кенгашининг 1954 йил 24 февралдаги 281-сонли қарорига асосан Марғилон ўқитувчилар институти Сурхондарё вилоят маркази Термиз шаҳрига кўчирилди ва Термиз Ўқитувчилар институти деб номланди[1;3].

Термиз ўқитувчилар институти 1956-1957 ўқув йилининг бошида Термиз давлат педагогика институтига айлантирилди. Мамлакатнинг энг жанубий қисмида халқ маорифи учун етук малакали кадрлар тайёрлайдиган ягона олий ўқув юрти пайдо бўлди. Ўша ўқув йилидаёқ педагоглар тайёрлашнинг икки йиллик ўқув дастури ўрнига 5 йиллик ўқув режаси ва ўқув дастури қабул қилинди.

1960 йил 25 январда Қашқадарё вилояти тугатилиб, Сурхондарё вилоятига қўшилди. Мамлакат туманларида юз берган ташкилий ўзгаришлар Термиз Давлат педагогика институтининг фаолиятига ҳам таъсир қилмасдан қолмади. Бу ҳудуд ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришни чигаллаштириб қолмасдан, балки Термиз Давлат педагогика институтининг тараққиётига ҳам ғов бўлиб тушди.

Термиз ва Қарши Давлат педагогика институтлари бирлаштирилиб, унга Сурхондарё педагогика институти номи берилди. Институт эса Қарши шаҳрига кўчирилди. Минтакавий жойлашув ва маҳаллий урф-одатлар, анъаналар, айниқса қизларни масофавий ўқишга иштирокини ҳисобга олмай режасиз амалга оширилган бу тадбир бир қатор салбий оқибатларга олиб келди: кадрлар тайёрлаш режаси қисқарди, айрим ихтисосликлар ёпилди, кўпгина факультет ва кафедралар қўшилиб кетди. Бу мажбурий бирлашиш, яна 1965 йилдаги ажралиш, айниқса, фан ва маданият марказларидан узоқда жойлашган

Сурхондарё учун айниқса салбий таъсир кўрсатди[8]. Сурхондарёлик талабалар ва профессор ўқитувчилар Термиздан Қаршига кўчиб келишга мажбур бўлдилар[13].

1965 йилда Термиз Давлат педагогика институти яна қайта ташкил этилди. Йиллар ўтиши билан институт вилоятдаги йирик илмий ва маданий марказга айланиб борди. Унинг ташкил этилиши ва ривожланишига, ўқув-услубий ишларнинг такомиллашиб боришига, етук малакали кадрлар тайёрланишига кўплаб қобилиятли ва ишчан раҳбарлар, олимлар салмоқли ҳисса қўшдилар. 1965/66 ўқув йилида

институтда 0,3 минг талаба бўлган бўлса, 1980 йилда 3,8 минг, 1985 йилда 4,0 мингга етди[7].

Хулоса қиладиган бўлсак, кўриб чиқиладиган даврда олий ва ўрта махсус таълимнинг замон талабларига жавоб бермаганлиги, таълим жараёнининг мафкуралашганлиги, унда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишдаги жаҳон тажрибаси ҳисобга олинмаганлиги аён бўлди. Таҳлил этилган даврда пахтачилик соҳасида маҳаллий техник мутахассисларнинг сифатига эмас, балки сонига эътибор қаратилганлиги кузатилди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Даминова З.Ш. «XIX аср охири - XX аср Термиз шаҳри тарихи». Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Т., 2004. - Б. 3.
2. Экономика Узбекской ССР в условиях перестройки. - Т., 1988. - С.16; Узбекистан в мировой экономике. - Т., 1993. - С. 53.
3. Турсунов С.Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. - Б. 605.
4. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. - С. 239; Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 248;
5. Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет. - С. 226.
6. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 246-247 302-303; Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет. - С. 225.
7. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1980 г. - С.287; Народное хозяйство Узбекской ССР в 1985 г. - С. 307.
8. Ўзбекистон Республикаси МДА. 94-фонд, 7-рўйхат, 417-иш, 219-варақ.
9. Сурхондарё ВДА. 404-фонд, 1-рўйхат, 56-иш, 28-варақ.
10. Сурхондарё ВДА. 404-фонд. 1-рўйхат, 30-иш, 22-варақ.
11. Сурхондарё ВДА. 404-фонд, 1-рўйхат, 56- иш, 26-варақ.
12. Қашқадарё ВДА. 432-фонд. 53- иш, 1-варақ.
13. Қашқадарё ВДА. 94-фонд, 5-рўйхат, 55-иш, 8-варақ.
14. «Қизил Ўзбекистон». 1951 йил 13 декабрь.
15. «Правда Востока», 1977 йил 19 февраль.

BUXORO AMIRLIGI DAVRIDA BOYSUN VA DENOVDА ADABIY MUHIT

Muhammadiyev Omon Mamataliyevich,

DXX ChQ "Yosh chegarachilar" harbiy akademik litseyi o'qituvchisi
omonmuxammadiyev19@gmail.com

Annotatsiya: Boysun va Denov qadimdan o'z madaniyati, tarixi, olimlar shoirilar, adiblar, allomalar, muddarislar yetishib chiqqan, Sharqiy Buxoroda madaniy jihatdan alohida o'rin tutgan tarixiy joydir. Bu

davra adbiy muhitida muhim tutgan tarixchi, adib-shoir, baxshilarning ijodi muayyan darajada o'z davri ilmiy adabiy muxitiga katta ta'sir ko'rsatganligini manbalardan yaxshi ma'lum. Maqolada Buxoro amirligi davrida